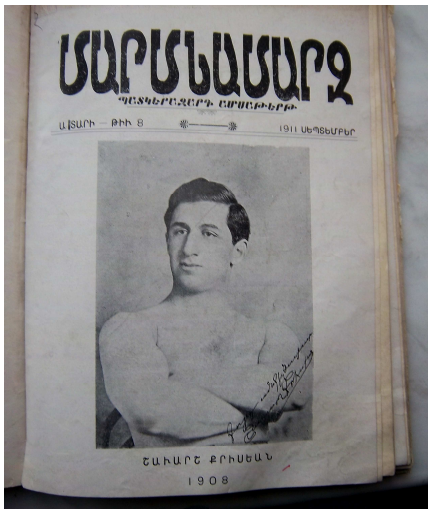


«ՄԱՐՄՆԱՄԱՐԶ» (1911–1914 ԹԹ.)

(Շավարշ Քրիսյանի ծննդյան 125 և հայ առաջին մարզական հանդեսի 100-ամյակի առթիվ)

ԱԼԲԵՐՏ ԽԱՌԱՏՅԱՆ

Շավարշ Քրիսյանը ժամանակակից սպորտի և մարզական քաղաքակրթության ռահվիրան է հայ իրականության մեջ: Ֆիզիկական մշակույթը հայության մեջ ժողովրդականացնելու գաղափարին իր անսահման նվիրվածությամբ, կազմակերպչական մեծ տաղանդով օժտված այս գործիչը խոր և մնայուն հետք թողեց հայ մարմնամարզական մշակույթի պատմության մեջ: Նրա անսպառ եռանդի շնորհիվ Արևմտահայաստանում և Կ. Պոլսում ստեղծվեցին վեց տասնյակից ավելի մարզական կազմակերպություններ, ակումբներ, որոնք միավորում էին հարյուրավոր մարզիկներ:



Կ. Պոլսում նրա նախաձեռնությամբ 1911–1914 թթ. կազմակերպվեցին հայկական օլիմպիական չորս խաղեր: Արևմտահայ ամենալայն խավերի մեջ մարմնամարզության գաղափարը դարձավ անհրաժեշտություն, և այս իրողությունն ամրապնդվում էր Շ. Քրիսյանի հրատարակած «Մարմնամարզ» մարզական պարբերականի եռանդուն քարոզչությամբ ու արդյունավետ աշխատանքով:

Շավարշ Քրիսյանը ծնվել է 1886 թ. հուլիսի 22-ին Կ. Պոլսի Պեշիկթաշ հայկական թաղամասում: Նախապես սովորել է Մաքրուհյան երկսեռ վարժարանում: 1897 թ. ընդունվել է Պարտիզակի ամերիկյան վարժարան, ապա վերադարձել Կ. Պոլիս և սովորել Սկյուտարի Պերպերյան վարժարանում: Կ. Պոլսում

իր ուսումնառության շրջանը նա ավարտել է համբավավոր Ռոբերտ քոլեջում, որից հետո սկսվում է նրա ուսանողական կյանքի արտասահմանյան փուլը: 1906 թ. Քրիսյանը մեկնում է Փարիզ, ընդունվում Ժանսոնի լիցեյը: Արդեն ձևավորված և որոշակի նախասիրություններ մշակած երիտասարդը չի վարանում իր դժգոհությունը հայտնել լիցեյի ոչ ցանկալի կարգուկանոնից և դրա տնօրենից ու հեռանում է այդ հաստատությունից: Նա անցնում է Լոնդոն, որտեղ երկու և կես տարի աշակերտում է մարզիչ Սանդոյին: Պետք է կարծել, որ Քրիսյանը հենց նրա մոտ էլ ստացել է մարմնամարզական հիմնավոր պատրաստություն: Վերադառնալով Կ. Պոլիս՝ մի որոշ ժամանակ անց՝ 1911 թ. փետրվարին, նա հրատարակում

է հայ մարզական առաջին ամսագիրը՝ «Մարմնամարզը»¹: Շ. Քրիսյանն իր պարբերականը խմբագրեց մինչև 1914 թ., երբ երիտթուրքերն ամբողջ թափով արդեն նախապատրաստում էին հայերի ցեղասպանությունը: «Մարմնամարզը» իր ազդեցիկ ու գործնական հայրենասիրությամբ, հպատակ ազգերի դեմ ուղղված երիտթուրքական հալածական քաղաքականության քննադատությամբ չէր կարող վրիպել թուրքական իշխանությունների ուշադրությունից: 1914 թ. Քրիսյանը հասցրեց տպագրել «Մարմնամարզի» ընդամենը երկու համար, որից հետո այն չի հրատարակվել «իբրև հետևանք քաղաքական դեպքերու», ինչպես հայտնում է հետագայում նրա եղբորորդի Արարատ Քրիսյանը: Նա հայտնում է նաև, որ Առաջին աշխարհամարտը սկսվելուն պես Շ. Քրիսյանն իր մի քանի ընկերների հետ դիմել է Կ. Պոլսի ֆրանսիական դեսպանատուն՝ ֆրանսիական բանակին կամավոր գրվելու մտադրությամբ: Սակայն նրան խանգարում է իր առողջական վիճակը՝ հարկավոր էր կատարել «բժշկական մի փոքր գործողություն»: Հասպադումը ճակատագրական եղավ Քրիսյանի համար: Իշխանությունները, ամենայն հավանականությամբ, 1915 թ. ապրիլին, ձերբակալում են նրան և հայ մտավորականների մի խմբի հետ արքայադուր Այազ: Հենց այստեղ էլ դահիճները, հավանաբար, հաշվեհարդար են տեսել նրա հետ: Շ. Քրիսյանից բացի, զոհ դարձան մարզական մշակույթին նվիրված հայրենասեր այլ մարզիկներ՝ Հայկ Ճուլյանը, Գ. Քերեստեճյանը, Վ. Յափուճյանը, Գ. Արխանյանը և ուրիշներ²:

Շ. Քրիսյանն արևմտահայության, հատկապես պոլսահայ կյանքում մարզական մշակույթին մոտեցավ իր ժամանակի եվրոպական գործնական առաջադրումներով ու տեսական սկզբունքներով: Հայ ֆիզիկական կրթության ու դաստիարակության ասպարեզում Շ. Քրիսյանն ու նրա «Մարմնամարզը» առաջացրին իսկական հեղաշրջում:

Ի սկզբանե նկատենք, որ «մարմնամարզ» եզրույթը Շ. Քրիսյանի և նրա սերնդակիցների կողմից ենթադրվում է ոչ թե որպես թեթև ատլետիկայի մի ձև՝ մարմնամարզություն (գիմնաստիկա), այլ առհասարակ մարմնակրթանք, սպորտ՝ իր բոլոր ձևերով: Եվ իսկապես, Շ. Քրիսյանի պարբերականը ժողովրդականացրել է սպորտի այն ժամանակվա բազմաթիվ ձևեր՝ մարմնամարզություն, ֆուտբոլ, վազք, բարձրացատկ, գնդի հրում, ձողացատկ և այլն: Իր մարզական քարոզչությունը Քրիսյանն ուղղում է դեռահասներին, պատանիներին ու երիտասարդությանը և առհասարակ չափահասներին, ազգի հոգևոր առաջընթացը հիմնավորում նրա բոլոր անդամների ֆիզիկական առողջության նախապայմանով: Պատահական չէ, որ պարբերականն առաջին համարներից սկսած տպագրեց Շ. Քրիսյանի «Մարմնամարզական դասընթացը» հրահանգիչ աշխատությունը

¹ «Հայ սկաուտ» (Կ. Պոլիս), 1920, թիվ 12, էջ 189–191, Ա. Ն ա գ գ ա շ յ ա ն. Հայ մտավորականներու ձերբակալությունը և Այազի բանտը, Պեյրութ, 1969, էջ 33, 90, Թ ե ո դ ի կ. Հուշարձան նահատակ մտավորականության, Երևան, 1985, էջ 46, 122, Հ. Ս ի ր ու ն ի. Ինքնակենսագրական նոթեր, Երևան, 2006, էջ 190, 286: «Մարմնամարզի» և նրա խմբագիր Շ. Քրիսյանի մասին տե՛ս Հ. Դ ե մ ո յ ա ն. Հայկական սպորտը և մարմնակրթությունը Օսմանյան կայսրությունում, Երևան, 2009: Տողերիս հեղինակը 1973 թ. «Գարուն» ամսագրում (1973, -3, էջ 60–63) հողված է տպագրել «Հայկական սպորտային մամուլի պատմությունից» խորագրով՝ նվիրված հայ մարզական առաջին ամսագրին և նրա խմբագրին:

² «Հայ սկաուտ», 1920, թիվ 12, էջ 194–199:

(1911, 1, էջ 22–28)³: Այն կազմված է տեսական և գործնական մասերից: Տեսականը ներկայացնում է ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք ամրապնդվում են բուն վարժություններով (փորձեր): Դասերը նախատեսված են տարիքային որոշակի խմբի համար: Գործնական մասը հազեցած է մարզանքը պատկերող նկարներով և կից բացատրություններով: Շ. Քրիսյանը պատշաճ տեղ է հատկացնում կանանց մարմնակրթանքին՝ ի հեճուկս պահպանողականների դիմադրության, որոնք անբարոյականություն էին համարում կանանց ֆիզկուլտուրան: Դրան էր առարկում «Մարմնամարզի» դիրքորոշումը հակիրճ ձևակերպող՝ «Շաքե» ստորագրող հեղինակը. «Այր մը կրթելը միայն մարդ մը պատրաստել է, իսկ կին մը կրթելը՝ ամբողջ սերունդներ պատրաստել է» (1911, 1, 13): Ֆիզկուլտուրայի կարևորությունը գիտակցող մայրերի առկայությամբ էր ենթադրում «Մարմնամարզը» դրա ժողովրդականացումը հանրության մեջ: Նույն Շաքեն ֆիզկուլտուրայի տարածումը սկսում էր հենց մայրերից, ի դեպ, նրանց զայթակղելով կնոջ բարեձևության վրա ֆիզկուլտուրայի թողած դրական ազդեցությամբ (1911, 1, 15): Այս հանգամանքն առավել խորությամբ է քննարկում Շ. Քրիսյանը «Հայ աղջկանց ֆիզիքական կրթութիւնը» հոդվածում: Ֆիզկուլտուրան, նրա համոզմունքով, մարմնական գեղեցկությունը վերհանելու և կատարելագործելու, մարմնի առողջությունը պահպանելու միջոց է, ուստի այն պարտադիր պետք է դարձնել աղջիկների վարժարաններում: «Եթե չենք ուզեր, որ հայու կնիկ բառին այսքան տգեղ բացատրութիւնը իր գոյութիւնը պահէ, կարծեմ ժամանակ է, որ հայ վարժարաններու մէջ բոլոր հայ աղջկանց համար մարմնակրթանքը պարտաւորիչ ըլլայ՝ առանց կարևորութիւն տալու ծնողական դիտողութիւններու, որոցմով չեն ուզեր, որ իրենց աղջիկը համալ ըլլայ» (1912, 3, 44):

Ծնողական նշված կարծրամտությունն էր պատճառը, որ ամսագրի հեղինակներից Ա. Պետրոսյանը հորդորում էր կանանց մեջ ֆիզկուլտուրան տարածել զգուշորեն՝ այն ներքին համոզմունք դարձնելով (1913, 4, 70–71): Թարգմանական մի հոդվածում (ֆրանսերենից) կնոջ ընտանեկան ու հանրային դերի բարձրացումը կապվում է նրա գեղեցկության ու խելքի հետ, որոնց նպաստում է ֆիզկուլտուրան (1911, 7, 208): Կանանց մեջ ֆիզկուլտուրայի քարոզչությունը Քրիսյանը մղում է ամենատարբեր կողմերից, տպագրում ինքնուրույն և թարգմանական բազմաթիվ նյութեր, հանդես գալիս գործնական առաջարկներով: 1913 թ. սկզբին «Մարմնամարզը» բացեց նոր խորագիր՝ «Կանանց բաժին», նպատակ ունենալով իր շուրջը համախմբել եռանդուն անհատների, որոնք այս ասպարեզում «կարենային հիմը դնել կնոջական շարժումի մը» (1913, 2, 32): Շ. Քրիսյանը հասավ այն բանին, որ Կ. Պոլսի Նիկողոսյան աղջկանց վարժարանում հիմնվեց «Եռանդ» մարմնամարզական ակումբը՝ ինքն էլ ստանձնելով դրա մարզչի պարտականությունը (1913, 3, 39): Առաջին ծիծեռնակներն արդեն հայտնվել էին. Էսայան սանուց միությունը ևս կազմակերպել էր կանանց մարմնամարզական ակումբ: Քրիսյանն առաջարկում էր աղջիկների սպորտային զարգացման փուլը սկսել թաղերից՝ յուրաքանչյուր թաղում

³ Այսուհետև ևս հղումը «Մարմնամարզին»՝ կտրվի տեքստում, փակագծերի մեջ, նախ՝ տարեթիվով, ապա թվահամարով և էջի նշումով:

կազմակերպելով մարզական խմբեր: Թաղային մարզական կառույցները պետք է համագործակցեին թաղային վարժարանների հետ՝ ոչ միայն ֆիզկուլտուրան պարտադիր դարձնելու, այլև երիտասարդության մի մասի մեջ սպորտային՝ մարզական խավ առանձնացնելու իմաստով:

Ֆիզիկական կուլտուրայի ժողովրդականացման ընթացքը Շ. Քրիսյանը պատկերացնում էր այն ժողովրդի կենցաղում արմատավորելու, տարիքային տարբեր խմբերին (վաղ մանկական տարիք, դպրոցականներ, երիտասարդներ և այլն) հասցեագրված ծրագրերով: Այստեղից՝ մարմնակրթության անհրաժեշտության հիմնավորումը «Մարմնամարզի» էջերում՝ սկսած ֆիզիկական մշակույթի վաղնջական պատմությունից մինչև ժամանակակից եվրոպական սպորտը, ամենատարբեր մարզաձևերը, մարզական ցուցանիշների մասին լրատվությունը և այլն: Հետաքրքիր են դպրոցական առողջապահիկ պայմանների, առողջ ապրելակերպի և առհասարակ կենսաբանական օրինաչափություններին սպորտի առնչությունների վերաբերյալ հրապարակումները: «Մարմնակրթության պատմականը» վերնագրով իր հոդվածաշարում Շ. Քրիսյանը սպորտի կարևորությունն ընդգծում է անցյալի քաղաքակրթությունների օրինակով, որ ցույց է տալիս նրա լավատեղյակությունը ֆիզիկական մշակույթի պատմությանը: Առավել հանգամանորեն նա անդրադառնում է մարմնակրթության մշակույթի լայն ժողովրդականությանը Հին Հունաստանում, օլիմպիական խաղերին, ապա անցնում է Հռոմին, հատկապես հին հույների ազդեցությանը հռոմեական մարզական մշակույթի վրա (1911, 2, 38–39, 4, 102–103): Ակներև է, որ խոր անցյալում ազգերի ու պետությունների հզորության երաշխիքը Քրիսյանը մի հայտնի չափով որոնում է անհատների ու նրանցից գոյացող հասարակությունների ֆիզիկական հզորության մեջ: Այս մտտեցումը, ինչպես կտեսնենք քիչ անց, «Մարմնամարզի» խմբագրի մտասևեռ գաղափարն էր, փրկության միջոց, որին պետք է ապավինեք, նրա կարծիքով, ֆիզիկական կործանման եզրին հասած հայությունը: Նա նույն մեկնակետից էր բացատրում Հռոմի վեհության անկումը՝ քրիստոնեության հայտնությամբ մարմնական ուժի անառարկելի մերժումը, որ միանգամայն այդ վեհության փլուզման դատակնիքն էր լինելու: Իր պատմական ակնարկում Քրիսյանն այնուհետև անցնում է եվրոպական վերածննդին, ապա Ռուսոյին, Պեստալոցցիին և այլոց, հետո ֆիզիկական մշակույթի աստիճանաբար ձևավորվող արդիական ուղղություններին: Այս վերջինների մեջ Շ. Քրիսյանը նախապատվությունը տալիս էր, ի դեպ, շվեդական մարմնամարզական համակարգին:

«Մարմնամարզը և իր անհրաժեշտությունը», «Ֆիզիկական գործունեությունը և երկարակեցությունը», «Մարզանքը և բժիշկները» ու բազմաթիվ այլ հոդվածներում Շ. Քրիսյանը շարունակում է ֆիզիկական մշակույթի քարոզչությունը՝ հայ հանրության մեջ այն համոզմունք դարձնելու համար հետևողականությամբ: Իր համախոհների հետ (Հ. Քրիսյան, Վ. Փափազյան, Հ. Գարանֆիլյան, Հ. Հինդյան և ուրիշներ) Շ. Քրիսյանը ձգտում էր վարժարաններում ֆիզկուլտուրայի պարտադիր ուսուցմանը: Այս տեսակետից «Մարմնամարզը» ընդօրինակելի էր համարում շվեդական դպրոցները, որտեղ ֆիզկուլտուրան իր տեղն ուներ պարտադիր

առարկաների դասացանկում: Վ. Փափագյանն իր «Մարմնամարզը հայ ազգային վարժարաններէն ներս» հոդվածում նույնպէս ընդգծում էր ֆիզկուլտուրայի ոչ ինքնաբաւ նշանակությունը, մեծապէս նպաստելը մանկան բարոյական առողջ նկարագրին ու մտավոր զարգացմանը և, ի վերջո, սերնդի բնականոն շարունակությանը (1912, 20, 368): Առաջադրելով տարրական դպրոցից մարմնակրթանքի ուսուցման խնդիրը, որ զգալի է հասկապէս պարբերականի հրատարակության առաջին շրջանում, «Մարմնամարզը» տպագրեց Հակոբ Քրիսյանի «Դպրոցական խաղեր» հոդվածաշարը՝ 1912 թ. համարներում: Այս բովանդակության նյութերը Շ. Քրիսյանը տպագրում էր որոշակի ծրագրով՝ վարժարաններում ֆիզկուլտուրայի ուսուցումը խմբավորելով ըստ տարրական, միջին և բարձրագույն դասընթացների: Յուրաքանչյուր դասընթաց, իր հերթին, նա տրոհում էր տկարների, միջակների և ուժեղների խմբերի՝ ելնելով սաների ֆիզիկական հնարավորություններից: Կար նաև սոցիալական բաժանումը. Շ. Քրիսյանն առաջարկում էր Կ. Պոլսի վարժարանները բաժանել հարուստ, միջակ և աղքատ դասերի: Ընդհանուր՝ չորս ոսկի (դուրուշ) վարձի դէպքում աղքատները պետք է վճարեին ընդամենը մեկ ոսկի: Առաջարկը բխում էր նորակազմ «Հայ մարմնամարզական միության» ծրագրից և կոչված էր հաղթահարելու ֆիզկուլտուրայի ուսուցման հետ կապված նյութական դժվարությունները:

1912 թ. դրությամբ Կ. Պոլսի հայկական վարժարանների թիվը հասնում էր 43-ի՝ 6000-ի չափ երկսեռ աշակերտներով (1912, 19, 349): Շատ վարժարաններում չկար ֆիզկուլտուրայի ուսուցում և այս հանգամանքը ցույց էր տալիս, որ «Մարմնամարզի» գործիչները պետք է կոտրեին նաև բարոյական առկա նախապաշարումները և, առաջին հերթին, պահպանողական կարծրամտությունը: Ի դեմս պահպանողականության, «Մարմնամարզը» նկատի ուներ ամենից առաջ թաղական խորհուրդների աղաներին, որոնք ճնշումներ էին գործադրում ուսումնական խորհրդի վրա՝ ֆիզկուլտուրայի առջև փակելու վարժարանների դռները:

Այս իրողությանն անդրադարձավ նաև հանրահայտ մարզիկ Վահրամ Փափագյանը, որի համար շվեդական պարտադիր ուսուցման սկզբունքը մնում էր ընդօրինակման խնդիր: Նա գրում էր, որ «Մարմնամարզական միության» նպատակների մեջ պետք է մտնի Արևմտահայաստան և գավառական այլ կենտրոններ մարզիկներ ու դարկելը՝ ֆիզկուլտուրան տարածելու համար (1912, 20, 368–369): Ինքը՝ Վ. Փափագյանն առաջարկում էր իր անվճար աշխատանքը որևէ վարժարանում և հորդորում էր հայրենասեր մարզիկներին՝ հետևել իր օրինակին: Կ. Ուշագլյանը նույնպէս իր «Դէպի գաւառ» հոդվածում քննարկում էր գավառներում ֆիզկուլտուրան ժողովրդականացնելու հարցն ու ակնկալում, որ «յառաջիկայ մարմնամարզական համաժողովին մէջ նկատի առնուէր մասնաւորապէս գաւառը» (1912, 20, 377):

Հարկավոր է առանձնացնել «Մարմնամարզի» ջանքերը՝ հայ դպրոցում ֆիզիկական կուլտուրայի մուտքը նախապատրաստելու ուղղությամբ: Նրա էջերում քննարկվում են, և եվրոպական չափանիշներով, դպրոցական առողջապահության խնդիրները: «Անձնական առողջապահություն»

հողվածում Շ. Քրիսյանը հայտնում էր, որ «Մարմնամարզն» այսուհետև հետևելու է անձնական առողջապահիկ և հիգիենայի խնդիրներին (1912, 8, 131–132): Ե. Համբարձումյանն իր հողվածում՝ «Դպրոցը և առողջապահությունը» վերնագրով, բացատրում էր «գործարանային» (գործնական) առողջապահության կարևոր նշանակությունը դպրոցում՝ նշելով դրա սերտ առնչությունները հոգեկան կամ բարոյական առողջապահության հետ: Առողջապահությունը, եզրակացնում է նա, մանկան ֆիզիկական և մտավոր առկա վիճակը հասցնում է բարձր աստիճանի: Դրա ապահովման կարևոր փուլերից մեկը նա համարում է ախտաբազելական (պրոֆիլակտիկ) առողջապահությունը (1912, 8, 135–136): Գրեթե նույն թեմաներն է շոշափում Մ. Ժամկոչյանը, որը դպրոցական միջավայրում բնական պայմանների ապահովումը դիտարկում է հիվանդությունների կանխարգելման տեսակետից (1912, 12, 209–210):

Ֆիզկուլտուրան դպրոցում ամրապնդելու հիմնահարցերին է նվիրված Հ. Քրիսյանի «Մարմնամարզը մեր վարժարաններուն մէջ» ծրագրային հողվածը: Այն ունի քննադատական ուղղվածություն: Հեղինակը բացահայտում է հայ վարժարաններում ֆիզկուլտուրայի հանդեպ անտարբերությունը, աշակերտների առողջ մարմնի անտեսումը՝ հակառակ Կ. Պոլսի եվրոպական և ամերիկյան վարժարանների: Անտեսվում է նաև հետագա սերունդների ֆիզիկական դաստիարակությունը, որովհետև, ինչպես նկատում է հեղինակը, դպրոցական շենքերի նախագծերում չի նախատեսվում մարմնակրթանքը, խաղավայրերին տեղ հատկացնելու խնդիրը: Հակառակ դրան, Շ. Քրիսյանն առաջ է քաշում ոչ միայն բաց խաղավայրերի, այլև փակ սրահների կարևորությունը, որ ենթադրում էր շուրջտարյա մարմնամարզի ուսուցում: Այստեղ ևս նա շեշտում է, որ կողմնակից է դպրոցական ֆիզկուլտուրայի այն համակարգին, որը հետամտում է ոչ թե մասնակի՝ մկանների, այլ ամբողջ մարմնի ներդաշնակ զարգացմանը (1912, 5, 74): Նույն՝ շվեդական դպրոցի սկզբունքներից էլնելով, Շ. Քրիսյանը դեռահասների տարիքային խմբի համար առաջարկում է մարզանքի տարբեր համալիրներ: «Մեծ սխալ մը գործած կըլլանք,– գրում է նա,– եթե մանկապարտէզի, նախակրթարանի և միջնակարգ վարժարանի աշակերտներուն միննոյն մարզանքը ընել տանք: Կագմուածքները տարբեր ըլլալով՝ պէտք ունին տարբեր տեսակ շարժումներու» (1912, 5, 74):

Շ. Քրիսյանն առաջադրում էր դպրոցներում ֆիզկուլտուրայի դասավանդման ծրագրի և մեթոդիկայի խնդիրներ, որոնք պէտք է ապահովեին դասավանդման շարունակականությունը: Ամեն օր, դասերից առաջ, ըստ այդմ, աշակերտներին պէտք է հավաքել մարզանքի՝ կես ժամ տևողությամբ: Այդ ժամանակը ևս պէտք է բաժանել երկու մասի՝ 10 րոպե մարզանք և 20 րոպե խաղ՝ նախակրթարանի առաջին կարգի աշակերտների, իսկ նախակրթարանի բարձրագույն կարգի և միջնակարգի աշակերտների համար՝ 15-ական րոպե՝ մարզանքի և խաղերի համար (1912, 5, 75):

Իր հակառակորդներին, իսկ այդպիսիք քիչ չէին, ֆիզկուլտուրայի անհրաժեշտությունն ապացուցելու նպատակով Շ. Քրիսյանը վկայակոչում էր օսմանյան կառավարության որոշումը՝ ֆիզկուլտուրայի ուսուցումը թուրքական վարժարաններում պարտադիր դարձնելու մասին: Ավելին,

կառավարությունը Անգլիայից հատուկ մարզիչ էր հրավիրել՝ իսլամ վարժարաններում բոյսկաուտիզմը տարածելու համար: Նկատենք, որ դեռևս 1912 թ. հունիսին պարբերականում Թ. Հինդլյանը «Հայ պոյսքաուդներ» հոդվածաշարում հանգամանորեն անդրադարձել էր իր «պզտիկ բարեկամներին»՝ իրենց բարքերում մտցնել բոյսկաուտական ոգին՝ «ազնուացնելու մեր ցեղը», որ նշանակում էր առողջ և առաքինի կենցաղը հիմք դարձնել բարոյական ըմբռնումների համար (1912, 12, 203–205): Բսկապես, բոյսկաուտիզմը հայության մեջ տարածվում էր 1912 թ., որ վկայում է նաև «Մարմնամարզի» ամերիկահայ թղթակից Տ. Սիրամարզի «Զինուոր տղաք» հոդվածը՝ բոյսկաուտական կազմակերպության կառուցվածքի, պատվիրանների, ավագության աստիճանների և այլնի մասին: Նա առաջարկում է հայերի մեջ ևս ծավալել այդ շարժումը, որին արդեն ձեռնամուխ էին եղել ամերիկահայերը (1912, 16, 290–291): Բոյսկաուտական շարժման դրվատումը հայ մարզական պարբերականի էջերում ոչ թե ինքնանպատակ բնույթ ուներ, այլ կազմում էր նրա՝ ֆիզկուլտուրայի և սպորտի քարոզչության մի մասը: Իր մի հոդվածում Շ. Քրիսյանն ակնարկ է նետում Անգլիայում բոյսկաուտական շարժման պատմության վրա՝ սկսած 1908 թ. դրա սկզբնավորումից և նշելով, որ այն հիմնված է «ազգասիրության և բարոյականության առաջնորդող գաղափարներու վրայ» (1913, 1, 13): Ակներն է, որ Քրիսյանը բոյսկաուտիզմը ևս ծառայեցնում է իսկական հայրենասիրության գաղափարին: Նրա ջանքերի շնորհիվ Կ. Պոլսում 1913 թ. ստեղծվեց Հայ սկաուտների կազմակերպությունը. այդ տարվա ապրիլին կազմված առժամյա ժողովի անդամ էր ընտրվել նաև Շ. Քրիսյանը (1913, 4, 78):

Ֆիզկուլտուրայի և սպորտի ժողովրդականացումը «Մարմնամարզի» էջերում ուղեկցվում էր գործնական նշանակալի ձեռքբերումներով ու ամենից առաջ՝ այն կազմակերպական հունի մեջ դնելու, մարզական կառույցների ցանց ստեղծելու բնագավառում:

1910-ական թվականներից մինչև Առաջին աշխարհամարտը Կ. Պոլսում գործում էին մեկուկես տասնյակից ավելի հայկական մարզական ակումբներ (1911, 6, 187–189): Դրանց մի մասը կազմակերպվել էր «Մարմնամարզից» մի քանի տարի առաջ, հավանաբար, դարասկզբին: Պարբերականում մարզական ակումբներից հաճախակի են հիշատակվում Պեշիկթաշի «Ահարոնյան» և «Ծիածան» ակումբները, Կում կափուի «Արծիվ» և «Տորք», Բերայի «Արաքս», Նշանթաշի «Արարատ», Պալաթի «Մասուն», Սկյուտարի «Բաֆֆի», «Հայ մարմնամարզական միություն» և «Անդրանիկ», Պոյաճի գյուղի պատանեկան «Հայ առաջադիմական ակումբ», Գուրուչեշմեի «Արտավազդ» ակումբները: Ֆուտբոլի լայն տարածման պայմաններում իրենց թիմերն ունեին «Արագած», «Տորք», «Արծիվ», «Ահարոնյան», «Ծիածան», «Արաքս», «Բաֆֆի» և «Արտավազդ» ակումբները: Դժվար չէ նկատել, որ մարզական ակումբները կազմակերպվել էին ըստ թաղերի և որ հայաշատ թաղերը (Պեշիկթաշ, Սկյուտար, Կում կափու և այլն) ունեին մեկից ավելի ակումբներ: Ակումբների կողքին հիմնվում էին մարզական միություն-

ներ: Այսպես, 1913 թ. կեսին, ընդառաջելով Բերայի շրջանակի վարժարանների աշակերտների ցանկությանը, Շ. Քրիսյանը հայտնում էր, որ որոշել է այստեղ կազմակերպել մարմնամարզական միություն, որ և հետագայում կարելի է վերածել մարմնամարզական ակումբի (1913, 5, 86): Հետևաբար, մարզական ակումբներն ընդգրկում էին մեկից ավելի մարզաձևեր, իսկ միությունները հավանաբար՝ մեկ:

«Մարմնամարզի» հրատարակության տարիները հատկանշվում են հայ մարզական կառույցների կենտրոնացման գործընթացով: Պարբերականի գործիչները ձգտում էին կազմակերպորեն միավորել միություններն ու ակումբները մարզական մեկ ընդհանուր կառույցի մեջ, միավորելու և փոխհամաձայնեցնելու դրանց գործունեությունը՝ միաժամանակ ապահովելով տեղական (թաղական, գավառական) միավորների ինքնուրույնությունն ու նախաձեռնության հնարավորությունները: Կազմակերպական այդպիսի ուղղորդող միավոր պետք է դառնար Հայ մարզական միությունը, որին ձգտում էին պարբերականը և նրա խմբագիրը: 1912 թ. առաջին կեսին գործը մտավ նախապատրաստական փուլ, ենթադրվում էր գումարել միության առաջին համաժողով՝ Հայ մարմնամարզական ընդհանուր միության (ՀՄԸՄ) ձևավորումը վավերացնելու համար: «ՀՄԸ Միութիւնը և նրա գործունեութիւնը» հոդվածում (1913, 5, 83–86) Շ. Քրիսյանն այսպես էր շարադրում նրա նպատակը. «Հայ ցեղին ֆիզիքական և բարոյական ազնուացումը ձեռք բերել մարմնակրթութեամբ»: Այս գործում նա մեծ հույսեր էր կապում միության հետ, որի համազգային ծավալներով գործունեությունը տարածվելու էր ոչ միայն Օսմանյան Թուրքիայում, այլև հայաբնակ բոլոր վայրերում: Միությունը հետամտելու էր ֆիզկուլտուրայի պարտադիր ուսուցումը հայ վարժարաններում դասավանդման միօրինակ ծրագրերով, բայց ուսուցման մեթոդիկայում հաշվի առնելով տեղական պայմաններն ու կարողությունները: Շ. Քրիսյանը պաշտպանում էր միության ուղղահայաց, կենտրոնական կառուցվածքը՝ «վերէն վար»: Միության ստորաբաժանումներն էին կազմելու շրջանակային և տեղական գավառական միությունները, որոնք տեղերում իրականացնելու էին ակումբների ու դպրոցների հետ կատարվող գործնական աշխատանքները: Ղեկավար մարմինն իր հերթին կենտրոնացնելու էր ստորաբաժանումների աշխատանքը՝ կազմակերպելու էր համաժողովներ, նշանակելու էր մարզական մրցումների, օլիմպիական խաղերի տեղն ու ժամանակը, ընտրելու էր մարզական մասնախմբեր և այլն:

ՀՄԸՄ-ի համար Շ. Քրիսյանը կազմակերպական նախընտրելի ձև էր համարում ֆրանսիական մարզական ֆեդերացիայի կառուցվածքը, որ ենթադրում էր ակումբների փոխադարձ կապերը կենտրոնի հետ և երկկողմանի ֆինանսավորումը կենտրոնից ակումբներին: Համաժողովի նախօրեին «Մարմնարզի» խմբագրությունն իր մշակած հարցարաններով դիմեց հայկական բոլոր ակումբներին՝ Թուրքիայում և արտասահմանում, խնդրելով պատասխանել մի շարք հարցերի (ակումբի անունը, հասցեն, հիմնվելու ժամանակը, անդամների թիվը, մարզական ձևերը, մրցանիշները, նյութական կացությունը և այլն)(1912, 20, 220):

Համաժողովը, սակայն, հնարավոր չէր լի գումարել ոչ 1912 թ. հուլիսին, երբ այն հետաձգվեց կազմակերպական պատճառներով, և ոչ էլ օգոստոսին՝ «մամուլին մէկ մասին անտարբերութեան» հետևանքով (1912, 12, 219, 16, 300): Վրա հասած Բալկանյան պատերազմը, սակայն, համաժողովի գումարումն անհնարին դարձրեց տեսանելի ապագայում: Այսուհանդերձ, 1913 թ. ապրիլին, ոչ առանց «Մարմնամարզի» տպավորիչ ելույթների, միությունն արդեն կազմակերպված էր, որի մասին Շ. Քրիսյանը գրում է. «Անձնական համոզումներով և մեր անհատական նախաձեռնությամբ ու գաղափարական համակիր անձերու օժանդակությամբ հիմնած ենք հայ մարմնամարզական ընդհանուր միութիւն մը և հայ սքառուղներ անուն կազմակերպութիւն մը» (1913, 4, 61): Ի դեպ, երկու կազմակերպություններն էլ առաջնորդվելու էին «ռամկավար գաղափարներով»:

«Մարմնամարզը» զգալի հաջողություններ ունեցավ ֆիզկուլտուրան և սպորտը Արևմտահայաստանում տարածելու ջանքերում: Պարբերականի էջերում հետաքրքիր տեղեկություններ են տրվում Արաբկիրի, Ամասիայի, Վանի, Մարզվանի, Մամսունի մարզական ակումբների և միությունների գործունեության մասին: «Մարզական կեանքը գաւառի մէջ» խորագրի տակ «Մարմնամարզը» տպագրում էր նորութային լուրեր և տեղեկատվություն՝ գավառական վարժարանների մարզահանդեսների, տեղական մարզիկների և այլնի վերաբերյալ: Ընթերցողն իրազեկվում էր նաև որոշ գավառներում ֆիզկուլտուրայի նկատմամբ կրոնական գործիչների սրտացավ վերաբերմունքի մասին: Նման վերաբերմունքը խրախուսելու նպատակով պարբերականը տպագրեց Արաբկիրի առաջնորդ Գարեգին վարդապետի նամակը, որում նա առաջարկում էր պարբերականին՝ ֆիզկուլտուրայի ուսուցիչ ուղարկել Արաբկիր (1913, 5, 95): «Մարմնամարզի» խմբագիրն այս առաջարկը հասցեագրեց Կ. Պոլսի Ուսումնական խորհրդին՝ քննադատելով նրա անտարբերությունը արդիական դպրոցական կրթության հանդեպ: Պարբերականը դրվատում էր Ձմյունահայի առաջնորդ Խ. Ինջեյանին, ում աջակցությամբ տեղի երիտասարդությունը հիմնել էր «Century club» մարմնամարզական խումբը և որի կազմում էր «Հայ որսորդաց ակումբի» մի ճյուղը: Այս ակումբը հիմնվել էր 1908 թ., իսկ 1912 թ. արդեն ուներ շուրջ 200 անդամ, ֆուտբոլի երկու խումբ (1912, 6, 81, 1911, 4, 124–126): Ձմյունահայերի մարզական ակումբի նախագահն էր նշանավոր իրավաբան և հրապարակախոս Գ. Պուլյին (1912, 6, 82): Ընդգծելով զմյունահայերի քաղաքակիրթ վերաբերմունքը ֆիզկուլտուրայի և սպորտի նկատմամբ՝ «Մարմնամարզն» այդ բացատրում էր նաև նրանց անզիական կրթությամբ, որ նպաստում էր կարծիքների նույնությանն այդ բնագավառում: Նույն կերպ, Շ. Քրիսյանը ողջունում էր Ջավեն պատրիարքի ընտրությունը՝ նրան բնութագրելով որպես սպորտի ջատագովի, դեռևս այն ժամանակներից, երբ նա Տիգրանակերտի առաջնորդն էր:

Հայկական միջավայրում ֆիզկուլտուրայի և սպորտի ժողովրդականացման կարևոր հաջողություններից էր, անկասկած, հայկական օլիմպիական խաղերի կազմակերպումը «Մարմնամարզի» նախաձեռնությամբ: 1911–1914 թթ. Կ. Պոլսում կազմակերպվեցին հայկական չորս օլիմպիական խաղեր՝ Օսմանյան Թուրքիայի հայաբնակ շրջանների ակումբների և

միությունների մասնակցությամբ: Հայկական խաղերը ևս բռնել էին ավանդականացման ուղին՝ համազգային կարգավիճակի ակնհայտ միտումով, և միայն Առաջին աշխարհամարտն ու դրան հետևած ցեղասպանությունը կասեցրին նշված ընթացքը:

1911 թ. Կ. Պոլսում հայկական ակումբների և միությունների քանակը, որ գոյացել էր հիմնականում 1908 թ. սահմանադրության հռչակումից հետո, թույլ էր տալիս անցկացնել մարզական ստուգատես՝ դուրացնելով դրանց կազմակերպական միավորումը: Այս խնդիրը հասունացել էր «Մարմնամարզի» ջանախնդիր գործունեության շնորհիվ: Կար, բացի օլիմպիական միջազգային շարժումից, Կ. Պոլսի եվրոպական ու ամերիկյան քոլեջների ցանցում ֆիզկուլտուրայի մշակույթի յուրացման գործընթացը, ինչպես և տեղի եվրոպացիների ու հույների մեջ օլիմպիական շարժման ըստ ամենայնի խրախուսանքը: Այս պայմաններում Շ. Քրիսյանը գործի էր դնելու իր սպագիր օրգանի բոլոր հնարավորությունները՝ 1911 թ. Կ. Պոլսում հայկական օլիմպիական խաղեր կազմակերպելու ուղղությամբ: 1911 թ. ապրիլին «Մարմնամարզի» խմբագրությունը սպագրեց «Հայկական ոլիմպիական» ծանուցումը՝ խաղեր անցկացնելու մասին (1911, 3, 65–66): Դրան հետևեց պոլսահայ ակումբների կողմից կարգադիր մասնախմբի ընտրությունը, որի անդամներ դարձան Շ. Քրիսյանը, Մ. Գույումձյանը, Հ. Մավայանը և ուրիշներ (1911, 4, 117–118): Կազմվել էր նաև խաղավարական ժյուրի: Խաղերի դատավոր նշանակվեց Շ. Քրիսյանը:

Խաղերն սկսվեցին և ավարտվեցին 1911 թ. մայիսի 1-ին: Մրցումները տեղի ունեցան Գատը գյուղի «Յունիոն քլաբ» մարզադաշտում: Մարզիկները մրցեցին վազքի տարատեսակ ձևերով, ձողացատկ, սկավառակի նետում, հեծանվավազք, բարձրացատկ, թռիչք երկարություն և այլն: Հաղթողները պարգևատրվեցին 1–3 մրցանակներով (1911, 4, 117–119):

Հանրագումարի բերելով խաղերի արդյունքները՝ «Մարմնամարզի» խմբագրությունը վերստին առանձնացնում էր շարժման համազգային նպատակները՝ հայտնելով, որ «Պոլսոյ մեջ կազմակերպուելու վրայ եղող մարմնամարզական միութեան հետ պետք է գաւառներու մեջ ալ կազմուին նմանօրինակ ակումբներ, միացած ոյժերով սկսին լուրջ աշխատանքի փորձեր... որպէսզի կարելի ըլլայ յաջորդ տարուան Հայկական երկրորդ Ողիմպիականը մեջտեղ հանել և համախմբուած ոյժերով, ընդհանուր մասնակցութեամբ և համազգային հանգամանքով» (1911, 4, 122):

Ինչպես խմբագրությունն էր խոստացել, Հայկական Բ օլիմպիական խաղերը կայացան 1912 թ. հունիսի 3-ին (1912, 12, 201–202): Այս անգամ ևս «Մարմնամարզը» կարևոր նշանակություն էր տալիս խաղերի համազգային ընդգրկումների նպատակին՝ միևնույն ժամանակ շեշտելով հայ երիտասարդության մեջ ազգային համերաշխության գաղափարը, որ պետք է հաղթահարեր «անձնական կամ ընկերական գժուձ հաշիւները» (1912, 8, 121): Համեմատած նախորդի հետ՝ Բ օլիմպիական խաղերին ավելի շատ մարզիկներ էին մասնակցում, ամրագրվեցին ավելի բարձր մրցանիշներ: Խմբագրությունը «զերագոյն հրճուանք» էր ապրում հատկապես խաղերին իրենց մասնակցությունը բերած հայ պահպանողականների, ընկերավարների ու ազատականների, արհեստավորների, հարուստների ու մտավորականների

ազգային միասնության դրսևորումից: «Մարմնամարզը» տպագրեց ընդարձակ ռեպորտաժ՝ խաղերի ու դրանց ընթացքի մասին հանգամանորեն տեղեկացնելով հանրությանը: Խաղերը սկսվել էին առավել հանդիսավորությամբ: Կ. Պոլսի Մաքրիզուլի «Տիտան» և Սամաթիայի «Վահագն» մարզական ակումբները Գր. Մերջանովի գլխավորությամբ ու նվազախմբի հնչյունների ներքո տողան էին կազմել և Գատրզուլի նավամատույցից անցնելով գլխավոր փողոցներով՝ մտել «Յունիոն քլաբ» մարզադաշտ: Առանձնացված էր կարգադիր մասնախումբը, օթյակ էր հատկացվել «օրուան թագուհուն» և նրան հարող երկու «պատուակալ օրհորդներուն» (ինչպես եղել էր նաև Աօլիմպիական խաղերում), որոնք հանձնելու էին մրցանակները: Մարզաձևերը գրեթե նույնն էին, ինչ նախորդ խաղերում:

Գօլիմպիական խաղերը ևս անցկացվեցին նույն մարզադաշտում 1913 թ. հունիսի 16-ին: Խաղերի հայտագրում նշված էին մարզաձևերը՝ վազք տարբեր տարածություններով, բարձրացատկ, հեծանվավազք, գնդի հրում, սկավառակի նետում և այլն, գրեթե բոլորն էլ թեթև ատլետիկայից: Խաղերը դրված էին պատրիարք Արշարունու «բարձր հովանավորութեան ներքև» (1913, 6, 108), ներկա էր Կոմիտասը, ով մրցանակներ հանձնեց հաղթած մարզիկներին:

Դօլիմպիական խաղերը ևս հնարավոր եղավ կազմակերպել՝ չնայած Թուրքիայի ներքին կյանքը բավական անորոշություններ ու հարցականներ էր առաջացնում Առաջին աշխարհամարտը սկսվելուց անմիջապես առաջ: Խաղերն սկսվեցին և ավարտվեցին 1914 թ. հունիսի 1-ին նույն մարզադաշտում, դարձյալ պատրիարքի հովանավորության ներքո: Այս անգամ ևս մարզիկները մրցեցին թեթև ատլետիկական մարզաձևերում, ինչպես նախորդ խաղերում: Շ. Քրիսյանը, Վ. Փափագյանը, Գ. Շահինը, Լ. Հակոբյանը և այլք ընդգրկվել էին կարգադիր մասնախմբում: «Մարմնամարզի» խմբագրությունը գոհունակությամբ էր հայտնում, որ ֆիզիկական մշակույթի նկատմամբ ազգային իշխանությունները որդեգրել են դրական վերաբերմունք (1914, 2, 52):

Կ. Պոլսում անցկացված հայկական օլիմպիական խաղերը զգալի ազդեցություն թողեցին արևմտահայության, այդ թվում և գավառաբնակ հայերի մեջ ֆիզիկական դաստիարակությունն արմատավորելու գործում: Թեև դրանց մասնակցում էին հիմնականում Կ. Պոլսի հայերի մարզական միություններն ու խմբերը, այսուհանդերձ չի կարելի անտեսել դրանց համազգային նշանակությունը թեկուզ և գավառում ֆիզկուլտուրան ու սպորտը ժողովրդականացնելու, դպրոցական դասացանկերում ընդգրկելու տեսակետից: Ավելացնենք, որ «Մարմնամարզը» չէր սահմանափակվում զուտ ազգային մարզահանդեսներով, այլ հանգամանորեն լուսաբանում էր նաև հույների, հայերի ու թուրքերի միջև անցկացվող մրցումները թեթև ատլետիկայից, ֆուտբոլից և այլն: 1913 թ. պարբերականն այս կերպ տեղեկություններ էր տալիս Կ. Պոլսի և Զմյուռնիայի ֆուտբոլի թիմերի (հայկական «Արաքսը», թուրքական «Կալաթասարա»-ն և «Ֆեներբահչե»-ն) մրցումների մասին, երբ մայրաքաղաքում հյուրընկալվել էր Զմյուռնիայի «Հայ որսորդաց ակումբի» թիմը:

Հայերի մեջ ֆիզկուլտուրան և սպորտը տարածելու հիմնահարցն ինքնանպատակ չէր Շ. Քրիսյանի և «Մարմնամարզի» համար: Մարզված մարմինը համադրելով կանոնավոր մտածողությանն ու հոգևոր-բարոյական ներաշխարհին՝ «Մարմնամարզի» խմբագիրը հետամտում էր հայության ինքնապաշտպանության գաղափարի իրականացումը: Դեռևս 1911 թ. Շ. Քրիսյանն առաջադրում էր մարմնակրթանքը դարձնել ազգային ինքնապաշտպանության գործոն: 1908 թ. օսմանյան սահմանադրության կողմից հպատակ ազգերին տրված կարծեցյալ երաշխիքներին՝ կայսրության մեջ նրանց ազատության և համերաշխության վերաբերյալ, Շ. Քրիսյանը նայում էր հույժ կասկածանքով և ընթերցողին էր հուշարկում 1890-ական թվականների կոտորածների վերսկսման վտանգը (1911, 8, 242–244): Հայ օլիմպիական խաղերի մասնախմբի կոչի մեջ ևս զգացվում է նրա այս մոտեցումը, որտեղ հստակ ակնարկ է արվում հետագայի բռնություններին դիմադրելու այն հնարավորությունների մասին, որ ընձեռում են ֆիզիկական դաստիարակությունն ու սպորտը (1911, 9, 262–263): Գովառներում մարզական միություններ կազմակերպելու հորդորները, որ քանիցս հնչում էին «Մարմնամարզի» էջերում, մի հայտնի չափով նշանակում էին Արևմտահայաստանի հայ բնակչությանը գործնականում նախապատրաստել զանգվածային ինքնապաշտպանության: Դժվար է գտնել ժամանակի Կ. Պոլսում հրատարակվող հայկական որևէ պարբերական, որն այդքան հետևողականորեն նշեր մոտալուստ արհավիրքի հնարավորությունը, որքան «Մարմնամարզը»:

Իր մի հոդվածում Շ. Քրիսյանը վկայակոչում էր թուրքերի դեմ հերոսաբար մարտնչող սերբերի և բուլղարների դիմակայության գործում ֆիզկուլտուրայի ու սպորտի լուրջ նշանակությունը (1912, 21–22, 383–386): «Մարմնամարզի» նույն համարում նա դրվատում էր Կ. Պոլսի «Բյուզանդիոն» թերթը, որը մի խմբագրականում սերբերի հաջող պայքարն Ավստրիայի դեմ բացատրում էր այդ ժողովրդի նոր սերնդի՝ ֆիզիկական մշակույթին հաղորդակցվելով և հայրենասիրությամբ⁴:

1911 թ. Քրիսյանն այսպիսի տրամադրություններով արձագանքեց իթթիհատի կենտրոնական կոմիտեի մի որոշմանը, ըստ որի՝ Կ. Պոլսում և երկրի բոլոր վիլայեթներում պետք է կազմվեին ազգային պաշտպանության մարմիններ, որոնք ֆիզիկական դաստիարակության ընդարձակ ցանցի մեջ պետք է ընդգրկեին երիտասարդությանը: Շ. Քրիսյանը նկատում է, որ այդ որոշումը պետք է վերաբերի նաև հպատակ մյուս ազգերին, այդ թվում և հայերին: Այդ նա հիմնավորում էր նրանով, որ հայերի ինքնապաշտպանությունը կգորանա իրենց ուժի գիտակցումից, որ այնքան անհրաժեշտ էր ոչ վաղ անցյալի հայկական կոտորածների տարիներին: «Մարմնամարզին մեծ դերը» հոդվածում Քրիսյանը գրեթե ամբողջովին բաց է անում փակագծերը՝ առանց քողարկելու իր տազնապներն ու մտահոգությունները. «Այսօր Թիւրքիոյ բոլոր տարրերուն հետ բարեկամ ենք, բայց երբեք չենք կրնար վստահ ըլլալ, թէ միշտ այդպէս պիտի մնանք...

⁴ «Բյուզանդիոն» (Կ. Պոլիս), 9. XI. 1912:

Մենք այնպես կը հաւատանք, թէ բարեկամին հետ բարեկամ, թշնամիին հետ թշնամի ըլլալու ժամանակը եկած է: Տակաւին կրնանք թշնամաբար կոտորուիլ, բայց երբեք բարեկամաբար:

Ու արդէն մեր ըսածը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անհատական պաշտպանութեան բնագոյական ու տարրական իրաւունքին մէկ երևոյթը: Այսօր հայ երիտասարդութիւնը պէտք է պատրաստուի օսմանեան ընդհանուր հայրենիքին պաշտպանութեան, բայց երբ իր դէմ կը տեսնէ երեկուան բարեկամները, որոնք այսօր կուզեն զինքը սպաննել, այս պարագային ոչ թէ ազգային, այլ պարզապէս բնագոյական շարժումով մը պէտք է ինք գայն սպաննէ» (1911, 8, 335):

Հնարավոր չէր ավելի բացահայտ ասել Ադանայի կոտորածներին հետևող երկու տարիներին հայերի դէմ Օսմանյան Թուրքիայում շարունակ պողոտայացող բռնությունների ու թշնամանքի առօրյայի մասին: Ավելացնենք, որ Քրիստոսը հանդես էր բերում ոչ միայն հայերի դէմ ուղղված թուրքական վտանգի բացառիկ զգացողություն, այլև ձևակերպում էր ազգային ինքնապաշտպանություն կազմակերպելու ու ֆիզիկական դաստիարակության միջոցով այն գորացնելու գաղափարը: Ազգային ինքնապաշտպանության այս հայեցակետն իր նպատակով, անշուշտ, ստանում է քաղաքական արժեք, ազգային միասնության ու համախմբման նշանակություն: Այսպիսի մոտեցումն ուղղվում էր նաև ազգի երիտասարդության միջկուսակցական հակասությունների ու պատակտվածության դէմ, որ հիմքից իսկ մերժում էր Քրիստոսը: «Կը պնդենք, – գրում է նա, – որ ազգային ընդհանուր շահերու շուրջ ամենքս ալ ոնէ կուսակցության պատկանելէ առաջ հայեր ենք ու պարտաւոր ենք իրարու ձեռք կարկառել ու մեր ուսերը տրամադրել հայութեան» (1913, 4, 66):

Տիգրանուհուրայի և սպորտի համազգային նշանակության դիրքերից էր Շ. Քրիստոսը գնահատում Ստոկհոլմի V միջազգային օլիմպիական խաղերին (1912) հայերի մասնակցության հարցը: 1912 թ. հունվարին «Մարմնամարզը» հայտնում է, որ հայ վագորդ Վահրամ Փափագյանը (Կ. Պոլսի «Արտավագդ» ակումբ) մտադիր է մասնակցել Ստոկհոլմի օլիմպիական խաղերին և այդ նպատակով եռանդով մարզվում է: Նրան աջակցելու կոչով պարբերականը դիմում է իր ընթերցողներին: Խմբագրությունը նաև հայտնում է, որ անհրաժեշտ գումարը կարելի է հայթայթել միայն հանգանակությամբ (1912, 8, 139–140):

Վ. Փափագյանի հետ միասին Ստոկհոլմ մեկնեց նաև մեկ այլ մարզիկ՝ Մկրտիչ Մկրյանը (գնդի հրում): «Մարմնամարզը» հայ մարզիկների մասնակցությունը կարևորում էր օլիմպիական սպորտի սկզբունքներից էլնելով, բայց դրան էր միացնում նաև այդ իրողության ազգային նշանակությունը. «Մեզի համար Փափագյանին առաջին կամ վերջին էլնելը երկրորդական է, կարևորը մաս առնելն է, իբր հայ» (1912, 2, 18): Պարբերականն առաջ էր քաշում ազգային արժանապատվության, այդ մասնակցության մեջ ազգի հոգևոր և ոչ թե սոսկ ֆիզիկական կարողությունների հանգամանքը. միջազգային այդ հանդեսին հայերը պէտք է ներկայանային ոչ թե

«МАРМНАМАРЗ» («СПОРТСМЕН», 1911–1914 ГГ.)

(К 125-летию со дня рождения Шаварша Крисяна и 100-летию первого армянского спортивного журнала)

АЛЬБЕРТ ХАРАТЯН

Р е з ю м е

Журнал «Мармнамарз» («Спортсмен») был первым спортивным журналом, издававшимся в Константинополе. Редактором журнала являлся Шаварш Крисян, приложивший немало усилий по популяризации физкультуры и спорта в армянских школах и армянонаселенных кварталах Константинополя, по созданию спортивных клубов и союзов в Константинополе и Западной Армении. По его личной инициативе и под патронатом редакции в Константинополе четырежды проводились армянские олимпийские игры.

Журнал откликался на все спортивные мероприятия, публиковал популярные и теоретические материалы по вопросам спорта. Спустя несколько месяцев после прекращения издания журнала Ш. Крисян в числе многих представителей армянской интеллигенции был арестован и сослан турецкими властями в Айяш, где и, по всей вероятности, был убит.

“MARMNAMARZ” (“SPORTSMAN”, 1911–1914)
(To Shavarsh Krisyan’s 125th birth anniversary and the
100th anniversary of the first Armenian sports journal)

ALBERT KHARATYAN.

S u m m a r y

“Marmnamarz” (“Sportsman”) is the first Armenian journal (editor Shavarsh Krisyan) which was published in Constantinople. Shavarsh Krisyan did his best to develop physical training and sport in Armenian schools, as well as to establish sport clubs and unions in Constantinople and Western Armenia. Four Olympic competitions took place by the initiative of Sh. Krisyan and the editorial board in Constantinople.

“Marmnamarz” published rich public and theoretical information about physical training and sport. Some months after the closing of “Marmnamarz” Sh. Krisyan was arrested and banished by the Turkish authorities, and he was one of many Armenian intellectuals who fell victim to the genocide.